

Masia i família pagesa a Catalunya entre el segle XVI i el començament del XX

Assumpta Serra*

Institució Catalana d'Estudis Agraris

Rebut 20 maig 2015 · Acceptat 15 juliol 2015

RESUM

La masia, o edifici de l'habitable del mas, és resultat del paisatge on està assentada i experimenta grans canvis des dels seus orígens al segle XI fins al segle XVI, quan es culmina la seva evolució i s'aconsegueix un prototipus per a tot el territori català. Per aquesta raó, en els segles posteriors no es modifica, però s'hi adhireixen elements constructius per adaptar-la a cada moment. És un testimoni històric i les seves modificacions i ampliacions responen sempre a les necessitats dels seus habitants i a les possibilitats tecnològiques del moment.

PARAULES CLAU: evolució, models arquitectònics, masia, economia rural, família pagesa

PRESENTACIÓ

Fa uns quants anys que la historiografia ha deixat d'estudiar solament els grans fets polítics o els grans personatges per estudiar els fets més propers a la majoria de la població, perquè aquest és l'interès: conèixer la forma de vida dels nostres avantpassats. L'estudi de la masia i la família pagesa que ara es presenta obeeix a aquest propòsit. Cada un dels apartats següents tindrà una mateixa distribució, de tal manera que es farà en primer lloc un enquadrament de la situació política per entendre el moment històric; la població i les característiques més destacades de cada moment històric seran el tema següent, per passar després a conèixer-ne l'economia, que permet saber tant la situació de les persones com els canvis que pot experimentar l'edifici familiar de la masia. Finalment, s'analitzaran els trets que defineixen l'edifici en resposta a tots els elements que s'hauran exposat en els apartats anteriors, ja que, com a la vida, tot s'interrelaciona.

El mas es formà sobretot a partir de la segona meitat del segle XI en organitzar un poblament dispers en el territori que en aquell moment constituïa Catalunya. Era una unitat fiscal que estava formada per terres de conreu, un hort, accés a l'aigua i al bosc i un petit habitatge on vivien les persones i els animals. Aquest habitatge estava construït segons els paràmetres de l'època; per tant, del romànic, amb parets molt gruixudes, teulada de lloses i espais petits per tal d'adaptar-se a les diferents necessitats. Aquesta unitat s'anà ampliant a mesura que les noves tècniques o la seva generalització en permetien l'abast a cada

vegada més persones. Espais més amplis i la seva multiplicació marcaven l'evolució d'una construcció que rebia el nom d'*hospici*, *domus*, *casa* o *alberg*, sense que puguem conèixer a què era deguda aquesta diversitat. L'evolució vingué marcada per les necessitats dels seus habitants i per l'aplicació de les tecnologies del moment. És així com entenem que aquest edifici cada vegada fos més complet, acollís noves comoditats, ampliés els espais interiors i fins i tot s'hi construís un pis superior. Aquestes novetats foren semblants a tots els territoris en formar-se en resposta a les necessitats pageses, coincidents a tot arreu. Solament alguns elements específics dels llocs atribuïbles al clima o a l'economia marcaven diferències territorials. Quan aquest edifici prengué una entitat pròpia, quan respongué a un habitatge sòlid en el temps, se li donà un nom específic per a tots els llocs i ja en la resta del temps. Així, cap al segle XV o XVI ja comencem a trobar, en la documentació, el nom *masia* que ha perdurat fins avui.

La família ha representat la base de la societat pagesa, tant per la repartició del lloc que ocupa cada individu com de les tasques de treball. A partir de la utilització del dret romà, patriarcal, aquesta família se sustentà en el mascle, tant pel tipus de treball —organització de la família amb la responsabilitat màxima centrada en el pare i l'hereu, que li fa el relleu— com per la legalitat. Si abans de l'aplicació del dret romà (segle XII) tots els membres de la família rebien un mateix tracte, posteriorment la dona quedà molt relegada i amb la necessitat de renunciar als seus drets de protecció per poder actuar en el mateix nivell que l'home. Sempre prevalgué l'home enfront de la dona i, per tant, la figura de l'hereu, com a base de transmissió de patrimoni i responsable de la família, articula una societat

* Adreça de contacte: Assumpta Serra. E-mail: todonya@hotmail.com

patriarcal. Si no hi ha hereu, aquest lloc passa al marit de la pubilla, però llavors ja canvien els rols, ja que la dona manté la propietat. La dona i mare de l'hereu té un pes específic pel dot que aporta en el moment del matrimoni. El dot o la llegítima és la part de l'herència que pertoca a les filles o als fills no hereus. Mentre no es casin ni marxin, els altres fills o filles solament poden ser mà d'obra, una mà d'obra que era molt preuada en l'etapa anterior a l'entrada de la tecnologia, en què el treball era manual.

Així doncs, les famílies troncales, complexes, estaven formades pel matrimoni, un dels pares, algun germà o germana i alguns fills. Les explotacions grans podien estar treballades per masovers i també directament. Si la família era benestant, entre els segles XVII i XX també hi conviuen mossos i criades, en habitacions destinades a ells situades sovint a la part superior del mas. La família de jornalers amb poca terra i de petits pagesos podia ser simple i troncal. En aquest últim model, els pocs recursos feien que algun membre es llogués com a criat o mosso o que emigrés a altres poblacions, ciutats o viles. Si en moments determinats de l'any, com la sega, calia mà d'obra complementària, els ajuts entre pagesos constituïen l'opció principal. La major part de les famílies pageses treballaven explotacions petites que no generaven els ingressos necessaris per a reproduir la unitat familiar. Els fills excedents foren els sotmesos a la mobilitat en el territori, pel qual buscaven feina de mosso, criada, jornalera o treballador de les fàbriques quan s'anaven creant.

PRESENTACIÓ POLÍTICA, DEMOGRAFIA I FAMÍLIA AL SEGLE XVI

Políticament, Catalunya mantingué el seu estatus dins la península Ibèrica, amb institucions pròpies i amb capacitat per actuar com a país. A la pràctica, el matrimoni entre Ferran el Catòlic, rei de la Corona d'Aragó, i Isabel de Castella unificà els dos espais, però amb detriment de Catalunya, que deixà de tenir influència econòmica i política en els altres territoris. L'esdeveniment determinant fou la conquesta d'Amèrica, pel canvi d'orientació que prengué el mercat, molt més bolcat cap a la part cantàbrica i atlàntica que no cap a la Mediterrània.

Catalunya arriba al segle XVI molt minvada, tant demogràficament com econòmicament. Les mortaldats arrencaren de la pesta negra del 1348 i continuaren en nous episodis al segle XV. Aquest daltabaix demogràfic no fou l'únic, ja que entre el 1472 i el 1482 Catalunya visqué una guerra civil que rebrotà el 1486. Si bé la pesta negra afectà tot Europa i, per tant, aquest és un factor a tenir en compte en la crisi del sistema feudal, a Catalunya la guerra civil colpejà encara més aquesta població que no aconseguia recuperar-se a causa dels rebrotos de la pròpia pesta. El camp català, doncs, quedà molt desolat.

L'estudi de la demografia ha interessat tant per a tot Catalunya com en l'àmbit local. Un treball global sobre el tema que inclogui la immigració és molt difícil a causa de

la manca de fonts, i és per això que proliferen els estudis locals.

Si bé els treballs clàssics de Jordi Nadal i Emili Giralt posaven l'accent de la recuperació demogràfica al segle XVI en la immigració francesa, Valentí Gual i més recentment Llorenç Ferrer apunten també al propi creixement vegetatiu.¹

El treball de Gual concreta la immigració de la zona occitana.² La documentació local, i especialment la de la Catalunya interior, apunta a aquesta immigració occitana ja en el mateix segle XV i cal buscar-ne la causa en la gran facilitat per a trobar feina en masos i terres atès el buit demogràfic provocat pels dos fets esmentats anteriorment. Igualment, es pot assenyalar que aquesta immigració no es destinà solament al treball de pagès, sinó també als oficis de la construcció i el tèxtil. L'augment demogràfic registrat a mesura que avançava el segle XVI es traduí en una tendència a la família extensa, fet que aportava una important mà d'obra que, en una economia d'antic règim, provocà una millora productiva.

Arran de les mortaldats, tot i el manteniment de la preferència del mascle com a hereu, també fou notòria la presència femenina en l'activitat econòmica, tot renunciant a la protecció que suposava el dret romà, vigent en aquell moment. Ja poc temps després de la gran pesta del 1348, els senyors afavoriren la llibertat de les filles remences destinades al matrimoni per aconseguir treure personal de la família i constituir-ne de noves aportant-hi nous treballadors i així ocupar les terres buides i recuperar els censos.³

La guerra, a més del seu impacte demogràfic, també va deixar la seva empremta en la societat. En ser civil, afectà tota la població. En destaca la forma organitzativa, ja que es formaren els dos bàndols amb membres de faccions enfrontades ja abans de la guerra. D'aquesta manera, sovint hi havia nobles que lluitaven en les files remences més per fer front al seu enemic que no pas per convenciment ideològic. Igualment fou una manera econòmica de sortir de la crisi amb el cobrament de la soldada. La fi de la guerra, doncs, suposà el final d'uns ingressos per part de gent dedicada als enfrontaments. Molts continuaren amb la mateixa forma de vida al llarg del segle XVI, en què activitats com el bandolerisme foren molt contundents pels seus efectes sobre tota la població.⁴

ECONOMIA: FORMACIÓ I ADMINISTRACIÓ DE PATRIMONIS, CONTRACTES I ENDEUTAMENT

L'economia, en el món rural del segle XVI, experimentà un canvi de conjuntura com a resultat de la crisi del sistema feudal iniciada al segle XV. La recuperació fou molt lenta i perdurà gairebé al llarg de tot el segle o fins a les últimes dècades del següent. El canvi de conjuntura vingué donat per la intensificació en la producció d'una sola activitat econòmica, com la ramaderia o la viticultura, en zones concretes i destinada al mercat. Aquest nou plantejament econòmic tingué èxit en buscar una particularitat del producte que el fes atractiu al mercat, com ara el vi

d'Alella, el bestiar boví de la zona de l'Empordà, el vi o el safrà del Bages, etcètera.⁵

Al segle XV tingueren lloc dos fets molt destacats per entendre la situació econòmica del món rural català del segle següent: la formació de grans masos i patrimonis a partir de la incorporació de masos ròncs o terres abandonades i la Sentència de Guadalupe de 1486, que abocà a l'endeutament una part important de la població.

La formació de grans patrimonis es dugué a terme per compra o per contractació a través de l'establiment emfiteutic, que comportava la divisió real de la propietat entre la propietat útil i la propietat directa. Aquest contracte indefinit, mentre es paguessin els censos, esdevingué una forma de propietat i fou el més utilitzat. Enfront de tots aquests avantatges, a finals del segle XV es començà a implantar un nou contracte de temps limitat, el de masoveria, destinat a l'especulació, ja que en quatre o cinc anys es canviaven les condicions.

En una gran part, els masos del segle XVI estaven formats per la conjunció d'uns quatre masos dels que ja eren ròncs, és a dir, anteriors al segle XIV. Solament s'utilitzaren les terres, tot i que una bona part dels senyors o la mateixa Església mantingueren el dret sobre aquests masos buits amb l'esperança de recuperar-los algun dia.⁶

L'administració dels patrimonis es feia per mitjà de diversos tipus de contractes:

1) L'emfiteusi fou l'opció utilitzada ja al segle XIV per part d'aquells senyors que volien continuar percebut les rendes de les terres o dels masos deshabitats. Les condicions, però, foren molt diverses, segons la situació econòmica del posseïdor de les terres i els masos. Pocs foren els qui aplicaren bones condicions en els anys immediats a l'epidèmia i fins i tot no fou fins al segle XV que foren conscients que la situació era irreversible. Per tant, majorment, la situació empitjorà en comprovar la reducció dràstica de les rendes. Aquestes pèrdues es volgueren compensar amb l'obligatorietat de l'aplicació dels mals usos, i fins i tot s'arribaren a imposar els cinc i la remença en una mateixa població.⁷ Aquesta degradació provocà la reacció dels pagesos per aconseguir rebaixar o redimir aquestes imposicions, per la qual cosa es començaren les converses amb la monarquia, però no aconseguiren el seu propòsit i, per tant, es desencadenaren dues guerres civils successives a finals del segle XV.

2) Una variació del mateix contracte oferia condicions beneficenses, però per un temps limitat, essent força generalitzat el de deu anys per al manteniment o recuperació del mas, passat el qual es tornava a la situació anterior o s'aplicaven els mals usos, els drets senyorials i el reconeixement de la remença. Aquesta modalitat depengué de la reacció dels senyors segons les seves capacitats econòmiques.⁸ Tot i que el contracte era el de l'emfiteusi, sovint, passat el temps de bones condicions, els pagesos retornaven el mas al senyor objectant la incapacitat de complir les noves condicions.

3) Finalment, hi havia el contracte de masoveria, que era un contracte de parceria per un temps limitat entre

quatre i cinc anys. Hi calia l'aportació de llavors, eines i beneficis a meitats entre els masovers i els propietaris.⁹ La rabassa morta era un contracte de plantació de vinya o d'altre arbust de secà que durava mentre visquessin les dues terceres parts de la plantació; per tant, era de llarga durada, però amb la partició dels fruits amb el propietari.

L'acumulació de terres o masos forçà una nova forma d'organització del treball pagès: o bé es tornava a la família extensa o bé se sotsarrendaven els masos amb contractes de masoveria, en les condicions abans esmentades.

La convivència de la família extensa solia durar uns anys, fins que el matrimoni d'un dels fills hagués treballat suficientment per a la casa pairal per ser mereixedor de terres, de bestiar per a treballar-les, de bestiar menut i del parament necessari per al nou mas. Aquest procés s'anomenava «fer la messió». El nou mas solia ser un dels masos ròncs —deshabitats i en runes— que la família havia adquirit o que, si era del propi patrimoni, havia quedat buit i ara es recuperava. Tant en un cas com en l'altre, el mas pairal segregava part del seu extens patrimoni.¹⁰

Si el que s'havia adquirit eren terres, llavors es passava a una selecció entre les més aptes per al conreu, les que es deixaven per a erms i les que es dedicarien a la ramaderia, activitat que conegué un augment considerable i que fou una de les sortides de la crisi per a zones determinades de Catalunya. No tots acumularen terres; el resultat últim fou una gran desigualtat en el si de la societat rural.

L'endeutament en el món rural estigué sempre present en tots aquests anys i segles de l'Antic Règim i al segle XVI se'n donaren dues causes molt concretes. Una fou el canvi d'animal de tracció en les feines del camp, del bou a la mula. Gabriel Ramon hi reflexiona: «Un canvi que tot i les possibilitats i avantatges que suposava la mula respecte al bou no fou assequible per tots els pagesos; el fet que fos un animal estèril i per aconseguir-ne s'hagués de disposar d'eugues i burros féu augmentar el preu d'aquests animals i comportà que la seva adquisició fos motiu d'endeutament de diverses famílies pageses.»¹¹ L'altra causa de l'endeutament es degué a la Sentència de Guadalupe, que suposà el rescat de la remença per obtenir la llibertat plena de moviments i dels cinc mals usos, en el cas dels pagesos que estaven adscrits a la terra, a canvi d'un pagament en metàl·lic i immediat. Aquesta sentència beneficià els rics, que disposaven d'aquest excedent, però en canvi comportà l'endeutament, a partir del censal, d'una part molt important de la població camperola perquè l'import de la redempció s'allargà molts anys, ja que el censal implicava el pagament de l'interès periòdicament i permetia retardar el pagament del deute.¹² Aquests pagesos adquiriren un deute que esdevingué endèmic.

L'EDIFICI DE LA MASIA

Sabem que la masia és un edifici que s'ha anat constituint al llarg de segles, adaptant-se sempre a les necessitats dels seus habitants, tant de les econòmiques i les de protecció

com de les familiars. És per això que, si bé es varen formar espais comuns a tot el territori català, també se'n construïren d'altres de propis i diferenciats, tant per motius econòmics i geogràfics com històrics. Per això, cada etapa especificada afegí elements distintius, com ara les torres, els cellers, els estables, etcètera.

Així doncs, al segle XVI, la masia aconseguí arribar a la construcció evolutiva culminant del procés. Igualment, a aquest edifici integral s'hi afegiren elements propis del moment històric, com ara les torres defensives, tant a la Catalunya interior, a causa del bandolerisme, com a la costa, enfront dels corsaris, tot i que foren més visibles a partir del segle XVII. Seguint aquest mateix plantejament, la masia del segle XVI consolidà la incorporació d'estances dedicades a la producció destinada al comerç, com ara els cellers a la zona del Bages, els cortals per al bestiar a l'Empordà o els estables, també per al bestiar, en zones de pastura com el Collsacabra, com a resposta a la necessitat d'enquibir aquests elements, que foren fonts econòmiques per a la sortida de la crisi del feudalisme, com a mode de producció.

L'evolució que va experimentar l'edifici¹³ arrancà d'un cos rectangular de parets àmplies i coberta de lloses, propi del romànic, format per la cuina i les corts, del segle XI, i passà a una ampliació destinada al forn i l'estable a finals del segle XII, tot al mateix nivell. Al segle XIII experimentà canvis importants, com la construcció en vertical o l'afegit d'un espai ampli destinat a la cuina com a lloc multifuncional, i es passà així a una construcció de dos cossos. Aquest canvi fou possible gràcies a la generalització de dos elements, la calç i la teula, que permeteren fer construccions més lleugeres, pròpies del gòtic. Aquesta tipologia s'anà millorant i adaptant-se de tal manera que, entre finals del segle XIV i el XV, s'unificaren els dos processos i l'edifici esdevingué de dos cossos i dos pisos. La masia del segle XVI és un edifici destinat a habitatge familiar organitzat en tres cossos.

Aquesta distribució s'aconseguí afegint a aquells edificis de nova planta un cos paral·lel situat a la part central de l'edifici de dos cossos i dos pisos del segle XV. Fins a la formació de l'edifici del mas/masia del segle XV, cada espai que s'incorporava tenia una funcionalitat i responia a la forma arquitectònica del moment utilitzant la tecnologia corresponent. A Catalunya, el gòtic arribà fins al segle XVI, però la mentalitat del Renaixement, amb la importància de l'individu i per tant dels seus quefers, ja s'havia incorporat a l'edifici del segle XV, en el qual a cada acte de la vida corresponia un espai, encara que no fos únic. Així doncs, aquesta incorporació de tot un cos a la part central fou, segons uns autors, una resposta a la victòria que va suposar la Sentència de Guadalupe per a aquells propietaris rics, però remences. El fet és que és possible acceptar aquesta raó per a aquells pocs edificis que foren bastits en aquells anys, però la realitat és que l'espai emblemàtic que s'afegí a aquest nou edifici fou la sala, que s'incorporà a totes les masies, les noves i les ja edificades, al llarg del segle XVI, sobretot als últims anys. La raó, cal buscar-la,

doncs, en la millora econòmica. Aquesta sala, que passà a ser emblemàtica per a qualsevol família, fou la incorporació d'un espai senyorial utilitzat ja al segle XI. Fou un espai més simbòlic que útil en el qual cada família mostrà el seu nivell econòmic o allò que tenia de més valuós, com ara retrats, capelletes de sants o grans taules fetes amb fusta dels arbres de la propietat. Als edificis ja construïts, el lloc més visible sempre es destinà a la sala.

Als edificis de nova planta, la sala prengué el lloc més destacat, sobre la porta d'entrada. La gran entrada ocupava la planta baixa i el graner al pis superior. El graner, a partir d'aquest moment, quedà fixat com a lloc per a guardar el blat, en ser el més ventilat de la casa.

SEGLE XVII: EVOLUCIÓ HISTÒRICA, DEMOGRAFIA, CONREUS I ENDEUTAMENT

El segle XVII català estigué marcat per anys tumultuosos, amb enfrontaments continus, unes vegades polítics (pèrdua de poder enfront d'Espanya...) i d'altres totalment bèl·lics (Guerra dels Segadors...), que afectaren l'economia i la població. L'economia es trobava entre el sistema de treball de l'Antic Règim i el que començava a despuntar i es desenvolupà al segle XVIII. Aquesta situació portà més misèria i falta de rendiments que no pas prosperitat, i la conseqüència més destacada i immediata fou el desenvolupament del bandolerisme. Com molt bé assenyala Antoni Ferrando,¹⁴ en aquest segle es deixaren les formes d'acció de les lluites de bàndols, pròpies de l'època feudal i en què participaven molts petits senyors feudals, per convertir els seus membres en bandolers, assaltants de masos i viatgers que robaven el que podien i distorsionaven la realitat a través de segrestos. D'altra banda, les costes de la Mediterrània també estaven exposades a les batusses dels corsaris. Ja n'hi havia hagut a l'edat mitjana, però en aquest segle s'hi afegí el problema de l'Imperi turc.¹⁵

Demogràficament i en vista de la població, el segle XVII es pot considerar inscrit profundament en el model demogràfic d'una societat de l'Antic Règim. Una societat emmarcada en aquest sistema era oscil·lant i molt dependent de la climatologia: un temps advers malmetia les collites i provocava caresties i dificultats per a accedir a una alimentació mínima. Aquesta debilitat sanitària causà estralls en les pestes recurrents (pesta bubònica dels anys 1650 i 1654). Aquest és el panorama que es pot descriure per a una població que patia fortament la mort infantil, tant en el part com en el moment del deslletament, i en la qual hi havia una gran dificultat perquè tots els nascuts arribessin a l'edat adulta. Alhora, la mort femenina també hi era molt present a causa del part. Matrimonis de segones i fins i tot de terceres núpcies foren molt freqüents.

Aquesta població experimentà una gran mobilitat, continuada des de finals del segle XV per l'arribada d'immigrants francesos i de dins mateix del territori. Tal com s'ha assenyalat anteriorment, la figura de l'hereu féu que els altres germans busquessin una alternativa, sobretot

llogant-se com a mossos o minyones dels masos grans. També com a jornalers o creant la seva pròpia família de dedicació agrària a través de la masoveria. Aquest fou un corrent migratori¹⁶ que no s'aturà, sinó que s'intensificà en els segles posteriors, i que constituí una alternativa o suport a la forma de treball de família extensa.

Un altre factor molt destacat fou la inseguretat de la població a causa dels problemes propis, com fou el bandolerisme, o de l'enfrontament amb Espanya i la implicació forçosa en les guerres europees. La confrontació de la monarquia hispànica amb l'Imperi turc suposà l'aparició dels corsaris, que van introduir una gran inseguretat en la navegació comercial. Llorenç Ferrer considera que «fins al 1640 el creixement lent es va mantenir i l'índex es va situar en 76,6 el 1630-1639, per disminuir durant dues dècades de Guerra dels Segadors (1640 i 1652) (índex 65,6 el 1651-1659). A partir de 1670 es va iniciar una recuperació primer lenta que va anar continuant al llarg del segle XVIII».¹⁷

Tal com s'ha dit, el treball humà era el factor clau per a l'increment de la producció agrícola. Els rendiments eren baixos i irregulars per l'efecte de factors externs com les plagues o les alteracions climàtiques.

L'evolució de la producció durant aquests dos segles estigué marcada per les fluctuacions de les collites. Tal com ja s'ha vist per al segle XVI, es pot considerar que es donà un creixement de la producció, amb bones collites durant el període central i una caiguda entre els anys 1580 i 1640. Jaume Dantí,¹⁸ especialista en història agrària, considera que Catalunya, al segle XVII, dedicà part de la seva producció a conreus específics, pensats per a un mercat. Es podria dir que la tendència que es va iniciar a finals del segle XV i es començà a implementar al XVI i que fou un factor per a la sortida de la crisi, en aquelles zones que ho aplicaren, al segle XVII es continuà, però amb altres conreus. Així, l'olivera, tot i que present en terres catalanes, que no era suficient com a conreu intensiu en els anys de l'etapa medieval, va augmentar a partir de finals del segle XVII. L'altre conreu intensiu fou la vinya, molt present a partir del segle XI a tot el territori i especialment al Maresme. Diversos autors que han estudiat aquesta zona consideren que l'impuls del correu de la vinya ja s'inicià al segle XVII.¹⁹ En canvi, al Penedès, el Tarragonès o l'Anoia, en aquest darrer segle la vinya solament ocupava entre el 15 % i el 20 %.²⁰ A partir de mitjan segle, l'exportació de l'aiguardent passà a ser un comerç molt actiu i posà les bases del que seria al segle XVIII.²¹ Una altra especialització fou la ramadera en zones com l'Empordà.²²

Si bé no fou fins al 1778 que Carles III va promulgar el decret del lliure comerç amb les colònies americanes des de Barcelona i els Alfacs, aquest comerç de productes catalans ja es donava des de molt abans a partir de grups de comerciants catalans establerts a Sevilla i a Cadis.

L'endeutament nou i molt destacat dels segles XVII i XVIII es degué a la nova mentalitat que aportà el Barroc, que es caracteritzà per una exteriorització dels sentiments i, en particular, de la religiositat. Tan important fou aquest fenomen que l'aportació numèrica per a la cele-

bració de la varietat de misses (com el trentenari i altres), beneficis eclesiàstics per al manteniment d'un capellà i altres expressions arribà a extrems que implicaren l'endeutament. Fins i tot s'arribà a deixar els fills sense fons testamentari i amb deutes. Sovint, la mateixa Església eximia d'aquesta obligació quan els fills es quedaven sense recursos per a viure.

Gabriel Ramon considera que, després de la Guerra dels Segadors del 1640, s'incrementaren els plets per fiscalitat i endeutament, i «sobretot durant el període 1653-58, quan es tripliquen respecte al període anterior, amb més incidència a les zones més castigades per la guerra com foren el Segrià, el Baix Camp, les Garrigues, l'Urgell, la Segarra i l'Anoia».²³

LES CONSTRUCCIONS DIFERENCIADES DEL SEGLE XVII

Les diferències, com ara la institució de cortals a l'Empordà per a la intensificació ramadera, venien donades per l'economia. Considerem un corral, en els seus orígens a la baixa edat mitjana, com a lloc on guardar animals, sobretot ovelles, i fins i tot el pastor. A aquest edifici, s'hi varen afegir noves construccions destinades a habitatges, de tal manera que a poc a poc esdevingué mas (a partir del segle XVI).²⁴ El que cal remarcar, doncs, és com el ramat d'animals prefigurà una forma constructiva de mas pròpia de l'Empordà. És possible que aquesta construcció, en els inventaris de masos posteriors, del segle XVII, es reconegui com a porxo per la semblança de la construcció. Encara ara, hi ha masos antics amb una forma constructiva peculiar, amb espais oberts i amb un perímetre format, en bona part, per grans arcades destinades al pas dels animals.²⁵ L'existència de cortals a tota la franja litoral altempordanesa, abraçant els termes de Castelló d'Empúries i Sant Pere Pescador, està confirmada per un mapa de la Biblioteca Nacional de Madrid de finals del segle XVII o principi del XVIII... Gairebé els mateixos cortals, però amb noms diferents, apareixen al Nomenclàtor del 1877, el primer confeccionat al nostre país.²⁶

Les construccions defensives foren característiques diferenciadores que marcaren una forma constructiva d'aquests anys deguda a la inseguretat. Als masos, s'hi afegiren elements defensius.

A l'interior del país es troben masos amb torres, matacans i torretes a les cantonades.²⁷ Moltes d'aquestes construccions tenien el seu precedent en l'època medieval.

A la segona línia de la costa es trobaven els masos que igualment estaven exposats als atacs dels corsaris, com ara a la comarca del Baix Camp, que és un exemple de la fortificació de les masies perquè la població estava molt dispersa i s'optà per aquest tipus de defensa. Per això, en aquests masos s'edificaren torres de defensa que solien estar separades del mas, perquè normalment estaven construïdes en diferents èpoques. Les d'aquests segles solien ser torres quadrades de dimensions suficients perquè

hi hagués estances habitables al seu interior. Segons un treball molt interessant d'Olga Martín i Ernest Gallart sobre el tema, en què fan una classificació dels diferents sistemes, uns de vigia i d'altres defensius, entre els defensius es troben els masos fortificats, que presenten la seva pròpia xarxa d'alarma, ofereixen defensa i a més guarden al seu recinte la possibilitat de refugiar-s'hi.²⁸

La construcció de les cases de carrer s'anà expandint als nuclis de població atesa la immigració interna entre comarques de muntanya per part dels fills no hereus de les masies que buscaven llocs de treball en zones planeres, properes a rius. Fou així com es creà un grup d'assalariats treballadors al sector secundari, al voltant del treball encara artesanal que propicià el treball industrial anys més tard. Aquestes persones, en bona part, crearen el seu habitatge d'una manera ja ordenada. Una al costat de l'altra, les cases tenien una mateixa fisonomia: l'edifici a la part del davant amb una parcel·la de terra per a l'hort a la part posterior. Eren parcel·les de terres concedides en emfiteusi per part d'un dels senyors de la zona, a qui devien censos. Aquestes cases solien ser d'un cos de dimensions: 86,5 × 39,5 m, 62 × 10 m o 55 × 10 metres. Solen tenir planta baixa i pis.²⁹

SEGLE XVIII. EVOLUCIÓ HISTÒRICA, CREIXEMENT DEMOGRÀFIC I AGRARI, DIVERSITAT SOCIAL

El segle XVIII fou decisiu per a Catalunya. Ja a principi de segle, la mort del rei Carles II sense descendència desencadenà unes tensions per a la seva successió que no solament afectaren Espanya, sinó tot Europa, per la lluita del poder polític. Catalunya hi tingué la seva part d'història quan participà en aquestes disputes i acabà a la banda contrària al guanyador, fet que li suposà la pèrdua de les llibertats polítiques.

Aquest segle, però, fou una època d'un fort impuls econòmic i demogràfic, sobretot a partir de la segona meitat, que es traduí en una important tasca constructiva. Seguint el procés iniciat anys enrere, l'obertura de l'economia féu néixer noves necessitats que donaren lloc a nous oficis.

El segle XVIII començà amb un estancament econòmic i demogràfic que perdurà i que s'intensificà a causa de la Guerra de Successió. Llorenç Ferrer indica un estancament fins al 1720 causat per la guerra i els seus efectes i un creixement moderat fins al 1750 (el guany global se situà en un 20 %), que fou el moment en què començà la gran expansió de la centúria, amb alguna lleugera aturada com la de la dècada 1760-1770, per recuperar un ritme que s'accelerà especialment entre els anys 1790 i 1799 (guany d'un 21-23 % en una dècada). Fou a la segona meitat del segle XVIII que l'expansió demogràfica esdevingué espectacular.

Aquest excés de població es dirigí als nuclis on s'havien d'entregar parcel·les de terra per a la construcció de cases i formar carrers. Moltes monografies locals exposen aquesta realitat, que també queda palesa en moltes de les llindes d'aquestes cases. Els senyors, propietaris d'aquestes terres, les posaren a disposició a través del contracte més im-

plantat al món rural, l'emfiteusi. D'aquesta manera, Catalunya començà a forjar la seva fisonomia actual, amb poblament dispers i concentrat en poblets.

Si bé passada la Guerra de Successió Catalunya perdé moltes de les seves institucions, mantingué el dret civil català, pel qual pogué aplicar figures jurídiques i contractuals pròpies, com l'emfiteusi o la rabassa morta per a la vinya, i que permeté l'accés a la terra d'aquells fills de pagesos que, en no ser hereus, quedaren exclosos d'una terra. El conreu s'intensificà sobretot per l'expansió de les terres que s'estengueren en bancals i zones boscoses. També es tendí a un conreu variat segons les zones. S'observa una presència important de cereals, garrofer o avellaners a les terres interiors i de vinya a les costaneres i al Bages.

L'olivera fou important a les comarques de l'Urgell, la Segarra, la Noguera i particularment a les Garrigues, on es va convertir en una autèntica especialització. A partir de la segona meitat del segle XVIII, la vinya s'estengué fins a Catalunya endins, al Penedès o al Bages, dues comarques que ja havien experimentat un conreu intensiu de la vinya durant l'edat mitjana.³⁰ També s'hi incorporaren el Priorat i les valls del Segre i de la Noguera.³¹

Un comerç exterior d'aiguarent distribuïa aquesta producció pel nord i el centre europeu.³² Els nuclis costaners van començar a viure una de les èpoques més brillants. L'arribada de velers de tota mena a la platja era contínua. Per exemple, a Vilanova i la Geltrú, cap a mitjan segle XVIII, es registrà un moviment anual superior al miler de vaixells. Era l'època en què Vilanova era coneguda com l'Havana Xica. A Lloret, els vaixells es dirigien cap a Santiago de Cuba, l'Havana, Montevideo o Buenos Aires carregats de vins, olis, teixits, sal, farina i altres mercaderies, i tornaven a Catalunya carregats de cotó, fustes nobles, pells, sucre, tabac, cafè i rom.

A partir de la llibertat de comerç amb Amèrica, el 1778, aquest comerç anà creixent i fou l'alternativa al del nord, que a finals de segle anà de baixa. El comerç americà va adquirir una importància crucial: canalitzava bona part de la producció vitícola destinada a l'exportació i al mateix temps feia el retorn amb el cotó que necessitava la indústria local.³³

Es poden distingir tres grups. El primer, el dels grans propietaris o hisendats que aconseguiren importants propietats gràcies a les herències i els pactes matrimonials. Se'n distingiren els qui no participaven en el procés productiu i vivien de rendes. Sovint passaven temporades en aquests pobles acabats de formar o en petites ciutats fent relacions socials. El patrimoni terror, el tenien en règim de masoveries, parceries o també en emfiteusi. Alguns hisendats participaven directament en el procés productiu. Aquests, a més de posseir algunes masoveries, emfiteutes, etc., tenien la base del seu treball dipositada en mossos i jornalers.

En segon lloc, cal esmentar els pagesos amb accés a la terra a través de contractacions indefinides mitjançant l'emfiteusi. També hi accedien a temps limitat a través de les parceries o masoveries i la novetat era el contracte de rabassa morta, que permeté l'accés a petites porcions

de terres per al conreu de la vinya. Les condicions contractuals desencadenaren enfrontaments entre els propietaris i els rabassaires a finals de segle que perduraren fins als anys trenta del segle XX.³⁴

En tercer lloc, tenim els jornalers i els mossos, resultat del creixement demogràfic. Els mossos eren fills de pagès amb un patrimoni no suficient per donar feina a tots els fills de la casa. Vivien a la mateixa casa de l'amo i treballaven tots els dies de l'any. Tot i que rebien una soldada, la major part del sou es dedicava al propi manteniment. Per a les feines de la casa es llogaven les minyones que, en moments puntuals de l'any, també podien donar un cop de mà a la feina del camp.

En canvi, els jornalers solament treballaven en feines concretes com a complement dels de la casa. O bé vivien a la casa pairal, mentre eren joves, o bé foren els qui engrandiren o formaren els nous nuclis de poblament abans esmentats. No en tenien suficient per viure amb els treballs a pagès i, per tant, es dedicaren als treballs preindustrials com el tèxtil, sabaters, manobres, ferrers, botiguers, etcètera.

Aquests grups s'endeutaren per aconseguir la terra, la casa o els mitjans de producció com les bèsties de bast i les eines. Tot i aquesta millora econòmica, l'endeutament passà a formar part de la pagesia, una pagesia que aconseguia sobreviure, però no enriquir-se ni millorar el nivell de vida. La parcel·lació era insuficient i, a més, calia pagar els censos i l'entrada a l'emfiteusi es feia amb un préstec.

LES CONSTRUCCIONS

La masia del segle XVIII mostra novetats arquitectòniques, tant si els seus propietaris eren hisendats rendistes com si participaven directament en la producció. A la masia en la qual els habitants intervenien directament en la producció, la distribució dels espais interiors experimentà unes modificacions que es corresponien amb els canvis econòmics i socials exposats anteriorment. Per això s'observa una divisió interna de cambres amb petites estances dedicades les unes a les minyones i les altres als mossos. Aquestes divisions es feien sovint amb materials peribles com envans construïts amb un canemàs o paret de fusta quan les habitacions eren a la primera planta. També era freqüent condicionar la part lateral de sota teulada del tercer pis, al costat del graner.

L'altre canvi que mostren els inventaris és la construcció de nous graners a les zones dedicades als cereals i nous cellers allà on es donà una expansió del conreu de la vinya.

Aquestes modificacions van tenir lloc dins del mateix edifici que, com s'ha explicat, ja havia aconseguit la culminació d'un procés de formació d'espais fins a culminar en la masia del segle XVI. Les novetats constructives posteriors foren afegitons que no modificaren la planta inicial: els més freqüents foren els cossos annexos a la part de davant o al costat. Al segle XVII ja es començaren a construir, però solament s'insinuaren, ja que els efectes de

l'augment demogràfic i econòmic es feren presents al segle XVIII. Aquest fet es posa de manifest amb les novetats sumptuoses que incorporaren els interiors de les masies, sobretot les dels grans propietaris. Aquests afegits, en la seva major part, consistien en grans porxadets que fins i tot podien repetir-se en dos pisos.

Entre els masos de propietaris rendistes, els espais interiors no experimentaren modificacions tan notables, però sí que podien tenir els mateixos afegitons amb grans arcades, galeries, etc. Aquesta era la part més visible, mentre que, als espais interiors corresponents, s'hi afegiren el despatx de l'amo i l'habitació de matrimoni amb una avantsala moblada per rebre visites, tot plegat per mostrar aquest nou nivell econòmic que havien aconseguit.³⁵

Com no podia ser de cap altra manera, aquesta sumptuositat, en l'època barroca, es manifestà també en l'aspecte religiós. En cada una d'aquestes grans masies es construïren capelles particulars privades, que eren una mostra d'opulència. En un document privat de Can Plantada (l'Ametlla del Vallès, 1798), Josep Plantada diu que casa seva es troba a més de tres quarts d'hora de l'església parroquial de l'Ametlla:

[...] lo que se sigue que en muchos dias de fiesta, principalmente en el invierno, por razón de lluvias o el mal tiempo, los de la casa no pueden asistir a la dicha iglesia para oír el santo sacrificio de la misa y ahun se ven privados del consuelo dicho exponente, su consorte y sus hijos aunque tengan la comodidad de poder ir a caballo. A más de esto, el exponente tiene el hijo mayor, llamado Antonio, está padeciendo el mal de la gota que cuando le acomete le deja sin poder moverse de casa lo que sucede con demasiada frecuencia. Y a esto se agrega que el exponente tiene una hija con un temperamento tan delicado y débil que apenas puede tenerse en pie por su extremada debilidad y defecto de la naturaleza.

De otra parte, la casa del exponente es de una notoria opulencia y abastecida de todo y por consiguiente está expuesta a ser robada a la hora menos pensada y al tiempo que la familia haya pasado a la iglesia para oír misa, principalmente hallándose sola y sin vecindario y habiendo de quedar a veces con un mozo y otras con solo una criada.

Per això demana poder construir una capella pública. Consta que era oberta el 1832.

EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA, SOCIAL I ECONÒMICA DURANT EL SEGLE XIX FINS A COMENÇAMENT DEL XX

Els primers anys del segle XIX estigueren marcats per una crisi general que en forma de fams i epidèmies afectà els més desvalguts. Però va ser al llarg del segle que es varen viure anys de grans trasbalsos polítics com la invasió napoleònica del 1808, que afectà profundament tant la socie-

tat com l'economia. Així, durant el Trienni Constitucional (1820-1823), s'iniciaren les expropiacions de les propietats de l'Església com a mesura de redistribució de la riquesa, que foren ampliades l'any 1836 per Mendizábal, però realment van anar a parar als grans propietaris rurals i urbans. El Trienni també implantà la reforma tributària amb la imposició del pagament fix en diners, en un moment d'una gran recessió en els preus agraris que propicià el descontentament de l'Església i dels camperols. Aquesta situació, juntament amb el temor de l'artesanat a la industrialització, fou la causa de les tres guerres carlines.

En el primer govern d'Espartero, el 1840, les lleis de lliure comerç perjudicaren clarament la incipient indústria tèxtil de Catalunya amb l'entrada de teixits anglesos. En el seu segon govern, el 1849, retornaren les desamortitzacions, que aquest cop afectaren terres municipals, que també foren posades a la venda i passaren igualment a mans burgeses. L'any 1866 es produí una molt notable crisi financera i política que preparà la caiguda de la monarquia. La crisi, ara de subsistència, continuà dos anys més tard coincidint amb l'esclat de la guerra de la independència de Cuba. Tot plegat acabà amb el règim moderat i l'exili d'Isabel II. El 1871 s'oferí la corona a Amadeu de Savoia, que no va impedir la Tercera Guerra Carlina (1872-1876) i que abdicà el 1873. Espanya es convertí per primer cop en una república, però no va ser capaç d'aturar les divisions internes i els aixecaments en diverses regions espanyoles, que degeneraren en una autèntica guerra civil fins que, després de diversos cops d'estat, el desembre del 1874 es restaurà la monarquia borbònica amb Alfons XII. El gener del 1875, el rei desembarcava a Barcelona, amb el suport de la burgesia catalana, que davant l'impuls obrer es decantà per la unitat d'acció amb l'oligarquia castellana i per apel·lar a la intervenció de l'exèrcit espanyol.

El segle s'acabà amb crisis i inestabilitat. La Guerra de Cuba i les Filipines aguditzà la crisi que començà el 1892 amb la plaga de la fil·loxera, que arruïnà moltes vinyes a Catalunya. La prosperitat industrial, per la seva banda, afavorí el desplaçament intern de població. Cuba estava afectada per les crisis econòmiques dels anys 1857 i 1866 i molts hisendats s'arruïnaren. La Guerra Gran (1868-1878) fou la primera guerra d'independència cubana. A partir del 1898, data de la pèrdua de les darreres colònies americanes de l'Imperi espanyol, Cuba i Puerto Rico, comencen a tornar els indians davant la inestabilitat de la nova situació.

L'empenta demogràfica del segle XVIII s'aturà precisament a començament de la centúria següent, quan els naixements s'estancaren amb uns grans alts i baixos relacionats amb la Guerra del Francès i la Guerra Carlina (l'índex baixà fins al nivell del 1790), i es recuperà fins a 1850-1859, quan s'assolí l'índex 229. En realitat, la corba insinuava una crisi demogràfica important a la primera meitat del segle XIX, amb un creixement modest.³⁶

Durant el segle XIX i fins a mitjan XX, es mantingué, a grans trets, l'estructura complexa de la família pagesa. Els

moviments migratoris eren més temporals que definitius i modificaven poc l'estructura familiar. El procés industrialitzador català tendí a atraure població rural, però encara era un fenomen dèbil.

La situació agrària no era precisament bona: molts petits parcers s'arruïnaren i els jornalers van prendre més importància. Les esperades reformes agràries que podien haver-se esdevingut arran de les desamortitzacions no acompliren els seus objectius. La por de les novetats entre el grup pagès marcà el segle, tant en política com en els avenços tecnològics, fet que relegà el sector a un paper cada cop més secundari i traspasà molta mà d'obra al sector industrial, unes vegades a través de l'emigració a la ciutat i d'altres impulsant la indústria local.

La historiografia europea considera que al segle XIX s'arruïnaren famílies hereves de grans patrimonis a causa de la baixada dels preus agraris i de la pujada dels salaris industrials.³⁷

Es coneix com a indians, o *americanos*, aquells catalans que, al llarg de tot el segle XIX, es van embarcar cap a les Amèriques i hi van emprendre negocis. Sovint havent-se enriquit considerablement, retornaven a Catalunya i construïen cases i palaus que mostraven el seu nou estatus econòmic. Amb els anys de relacions comercials i amb el seu retorn, els indians van contribuir a impulsar l'economia catalana del segle XIX i de les primeres dècades del XX. Van invertir en el territori i en la modernització del país. L'agricultura, el comerç, la indústria i les infraestructures es van beneficiar de les seves aportacions.

La terra que no va rebre millores tècniques ni alternatives de conreus s'empobrí. El conreu de la patata començà a fer-se present d'una manera tímida. Quan es practicà l'alternança de conreus es començà amb els llegums, les faves, les patates i potser trepadella. El segon any es dedicava a la xeixa i al blat; el tercer, al blat de moro i l'ordi, i per acabar la rotació, els naps o el blat.

Però el producte per excel·lència, tant en producció com en exportació, continuà essent el vi. Francesc Valls, que ha estudiat totes aquestes fases, considera que les dificultats que va patir el comerç europeu provocades per les guerres contra Napoleó van acabar tancant els mercats del nord europeu als aiguardents catalans. Aquesta situació fou la que canvià aquest destí i s'obrí el d'Amèrica. A partir del 1820, les exportacions de vi cap al continent americà van servir per a impulsar d'una manera definitiva la manufactura tèxtil catalana amb el retorn dels vaixells que mercadejaven amb el vi i amb el cotó americà.³⁸ Els vins catalans van experimentar una forta demanda a causa de l'enfonsament de la producció francesa per la plaga de la fil·loxera en aquest país entre els anys 1845 i 1885. La prosperitat esdevingué ruïna quan la plaga atacà els ceps catalans el 1878. Es calcula que l'any 1895 s'havien perdut 385.000 hectàrees de vinya, pèrdua que provocà el despoïment d'algunes comarques, com la del Priorat.

Les desamortitzacions van suposar el traspàs de les terres propietat de l'Església, la noblesa i els municipis a mans de la burgesia comercial i industrial. La pagesia

afectada per aquests processos va ser perjudicada, ja que els nous propietaris van incrementar els censos per tal d'augmentar o mantenir els seus ingressos. Els grans propietaris que havien acumulat un gran patrimoni, per diverses raons, entraren en un cicle d'endeutament que propicià la venda en petits lots de terra del patrimoni familiar.³⁹ En un primer moment foren els bracers els beneficiaris d'aquestes compres, però aquests lots no foren suficients per a mantenir una família quan coincidiren amb una baixada de preus agraris i amb la reforma tributària, que comportava el pagament fix en diners en lloc del delme eclesiàstic en espècie i proporcional a la collita.

Els indians, tal com ja s'ha apuntat abans, no solament van impulsar fortament la indústria, tant la tèxtil com la referent a la producció i comerç del vi i la construcció, sinó que també van potenciar els canvis al territori, unes vegades participant en la implantació d'infraestructures i d'altres en la modernització de l'elaboració del vi. Alguns estudis de casos concrets testimonien aquesta presència, per exemple, a Calafell o a Llançà. Mentre que a Llançà es potencià el món del vi i el seu comerç, a Calafell la presència d'indians, sobretot durant el període que va de finals del segle XVIII a finals del XIX, es traduí en una concentració de terra deguda a la compra per part d'ells com a forma d'inversió dels diners aconseguits a Amèrica. Una de les famílies més destacades d'aquesta època a Calafell fou la dels Samà, que tenien importants negocis a Cuba i les Filipines. Varen adquirir totes les planes baixes de Calafell, dedicades a hort i vinya. L'any 1868 construïren un edifici destinat a fassina per a destil·lar aiguardents. Amb la segona guerra hispanocubana també hi hagué una nova onada de capitals repatriats.

Ricard Garcia-Orallo és l'autor que ha estudiat l'endeutament per a aquesta etapa i considera que les raons per a l'endeutament dels grans propietaris pagesos d'aquests anys, i sobretot de la segona meitat del segle, no diferien gaire de les etapes anteriors: eren la compra de terres, la construcció de cases, la millora de les explotacions agrícoles o les obligacions familiars com ara el pagament de les lligimites i els dots. També considera que invertien en activitats no agràries, diversificant les inversions, tal com passava a la resta d'Europa. Aquest canvi es donà sobretot per la baixada de la renda de la terra, com ja s'ha assenyalat abans.⁴⁰

La greu crisi generada per la filloxera obrí un període de conflictes entre propietaris i cultivadors entorn dels contractes, especialment al voltant de la rabassa morta en la viticultura. Després d'un període d'apaivagament, la conflictivitat reapareixeria vers el començament dels anys vint i tindria la seva culminació durant els anys de la Generalitat republicana, els anys trenta.⁴¹

ELS NOUS MASOS

No es pot considerar que existeixi la masia d'estil indià o modernista, essent aquests uns estils més dedicats a la decoració que no pas a l'arquitectura. Tot i que construïren

masies de nova planta o n'adaptaren d'antigues, els indians mantingueren la mateixa concepció arquitectònica pròpia de la masia que s'ha exposat fins ara. Es diu dels indians que amb el seu retorn van canviar la fesomia dels pobles de Catalunya, i així va ser. En tornar van impulsar el desenvolupament urbanístic dels municipis i, tot i que no aportaven cap estil artístic, van tenir una forma de fer particular quan van intentar reproduir, en la mesura possible, el paisatge de les Antilles amb la introducció a les ciutats de jardins, hortes i porxadets.⁴²

Un exemple de masia indiana, el trobem en la que construïren a Calafell els Samà, la Sínia, típicament indiana. Està constituïda per doble pis amb l'estança noble. A la part baixa, com qualsevol altra masia, hi ha la zona de producció, com el celler complet, amb tot allò necessari per a destil·lar, i corts per als animals. Una masia amb distribució semblant fou la que va fer construir Antoni López, marquès de Comillas, també indià. Aquesta masia és coneguda com Cal Bolavà.⁴³

Una altra masia d'estil indià és l'ara coneguda com a Mas Miró de Mont-roig del Camp (Baix Camp). Aquest mas era conegut com a Mas d'en Ferratges, perquè era propietat d'Antoni Ferratges de Mesa, marquès de Mont-roig. Es considera que fou construïda entre els segles XVIII i XIX.

Un altre fenomen de finals del segle XIX i principi del XX fou la construcció de masos o masoveries segons les tècniques d'aquests anys i la destinació per als nous habitants, fruit de la parcel·lació de grans propietats, tal com s'ha exposat en l'apartat dedicat a l'economia i el deute.⁴⁴ Aquest fenomen es troba repartit en diverses zones de Catalunya, com el Baix Empordà, la Selva i l'Alt Penedès, que la història local va exposant. El resultat ja s'ha analitzat.

Però a les masoveries, quin tipus de cases es construïren? Tal com exposen els autors dels treballs de Gelida, Torroella de Montgrí o Maçanet de la Selva, aquest habitatge mantingué la disposició de les masoveries de temps anteriors: construccions més senzilles, sovint de dos cossos, amb cuina i menjador o entrada a la planta baixa amb alguna quadra dins el mateix edifici en zones ramaderes o cellers en aquelles destinades a la vinya, a la part de darrere, construïts perpendicularment a l'entrada. Habitacions al primer pis, o de planta quadrada, tres cossos un pis, com les de Maçanet. Tots consideren que la diferència amb les més antigues és el material d'aquelles: pedra i calç.

A principi del segle XX, al mateix temps que es construïen nous masos amb tipologies semblants a les dels segles anteriors, més senzills pel destí que tenien, també n'hi hagué que foren reconstruïts o embellits segons el model arquitectònic del moment, el Modernisme. En aquests masos, però, solament s'afegiren complements d'estil modernista a l'edifici originari de segles anteriors, com ara els masos modernistes de la zona de Reus o dels Pallaresos, com la casa Bofarull.

De tot el que hem exposat, queda clar que en aquestes variables d'estils es mantingué la pervivència de la tipologia dels tres cossos i tres pisos, amb una distribució interior d'espais comuns en tot el territori i els mateixos en

cada etapa cronològica, fet que avala la tesi que la masia és un edifici destinat a habitatge familiar que es va anar constituint a mesura que calia un nou espai i utilitzant la forma constructiva de cada moment. Igualment, seguint amb aquesta mateixa tesi, cada zona geogràfica tingué les seves peculiaritats per adaptar-hi l'economia.

Segons el sistema constructiu adapten el que s'utilitza per a construccions destacades. A l'època medieval es desconeix qui feia aquest tipus de construccions, però una anàlisi acurada de la construcció permet comprovar com la tècnica era la de les esglésies que llavors es construïen. Per tant, al segle XI es construïa en estil romànic; als segles XIII-XIV, en estil gòtic; al XVI, en estil renaixentista, i al segle XVIII, en estil barroc tardà. Igualment s'ha vist que també adapten detalls de l'estil indià, tenint en compte que aquest no és un estil propi i diferenciat, i detalls del Modernisme. I també s'utilitzen les tècniques del segle XX per a les noves construccions.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] L'índex 56,6 de 1550-1559 es va convertir en 68,8 a finals del segle XVI. És en aquest àmbit que s'apunta un creixement demogràfic vegetatiu, lent al llarg de tot el segle, però constant, segons Llorenç Ferrer. Vegeu L. FERRER. «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 20 (2007), 17-68.
- [2] V. GUAL. «El punt de partida de l'agricultura moderna. De la Sentència arbitral de Guadalupe i les Germanies a la crisi de finals del cinc-cents». A: E. GIRALT (dir.). *Història agrària dels Països Catalans*. Vol. 3. *Edat moderna*. Universitat de Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Girona, Universitat de les Illes Balears, Universitat Jaume I, Universitat de Lleida, Universitat Pompeu Fabra, Universitat Rovira i Virgili i Universitat de València, Barcelona 2008, 13-30.
- [3] A. SERRA I CLOTA. *La comunitat rural a la Catalunya medieval: Collsacabra (s. XIII-XVI)*. Eumo, Vic 1990.
- [4] A. SERRA I CLOTA. «Anàlisi de la guerra civil catalana (1462-1472) a partir de les actuacions locals». A: *Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions*. Vol. I. *Recerques*, Pagès, Lleida 2002, 83-103; A. SERRA I CLOTA. «Bandositats a Catalunya al s. XV: un fenomen també urbà». A: *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Vol. 2. Universitat de Barcelona, Barcelona 2003, 401-420.
- [5] A. SERRA I CLOTA: «La ganaderia, una possible solució a la crisi de la Baja Edad Media en la Cataluña Central». A: *VI Congreso de la Asociación de Historia Económica*. Girona 1997, 1-12.
- [6] Com a mostra, en el registre parroquial de Sant Cristòfol de Tavertet, de finals del segle XV, hi constaven tots els masos buits i el pagament que en feien els masos que s'havien quedat les terres. El mateix es repeteix en un capbreu, aquest senyorial, de mitjan segle XVI. A. SERRA I CLOTA. *La comunitat rural a la Catalunya medieval...*, *op. cit.*
- [7] A. SERRA I CLOTA. «La crisi agrària del s. XIV a Osona». *Ausa* [Vic], núm. 124 (desembre de 1990), 13-30.
- [8] A. SERRA I CLOTA. «Reaccions senyorials a la crisi agrària a Catalunya, a la Baixa Edat Mitjana: els remences». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona: CSIC], vol. 29 (1999), 1005-1042.
- [9] A. SERRA I CLOTA. «La memòria d'un poble. Santa Maria de Corcó - l'Esquirol, la seva gent i una forma de viure al llarg dels segles». A: A. PLADEVALL I FONT, F. X. COLL I FERRET I A. SERRA I CLOTA. *Història de la parròquia i poble de Santa Maria de Corcó*. Diac, 2002; X. JORBA. *Òdena: segles XVI i XVII*. Parnass, Barcelona 2011, 224.
- [10] Aquest fet s'ha pogut comprovar tant al Collsacabra, amb el mas dels Turons de Sant Joan de Fàbregues, com al Bages, amb el mas de la Grabolosa de Súria (A. Serra i Clota, memòries d'excavacions).
- [11] G. RAMON. *El crèdit a la Catalunya dels segles XVI i XVII; un estat de la qüestió*. Universitat de Lleida, Lleida 2014, 16. Vegeu el tema del comerç de mules a A. SERRA I CLOTA. «La ganaderia, una possible solució...», *op. cit.*
- [12] V. GUAL. «El punt de partida de l'agricultura moderna...», *op. cit.*
- [13] Un estudi d'aquesta evolució fins al segle XVIII ja està publicat: A. SERRA I CLOTA. «Anàlisi de la evolució del manson en la organització del espacio rural y en su forma constructiva (Catalunya ss. XI-XVIII)». A: *Mundos medievales: espacios, sociedades y poder. Homenaje al profesor José Ángel García de Cortázar y Ruiz de Aguirre*. Vol. 2. Universidad de Cantabria, Santander 2012, 1915-1932.
- [14] A. FERRANDO I ROIG. *Les sendes dels bandolers. Sant Llorenç del Munt - Serra de l'Obac*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2002. Aquest tema, l'he estudiat per a l'edat mitjana: A. SERRA I CLOTA. «Lucha de bandos en Catalunya: orígenes y características en el siglo XIV». A: *Poder y sociedad en la Baja Edad Media hispánica: Estudios en homenaje al profesor Luis Vicente Díaz Martín*. Vol. 2. Universidad de Valladolid, Valladolid 2002, 1103-1128; A. SERRA I CLOTA. «Bandositats a Catalunya al s. XV...», *op. cit.*
- [15] La victòria dels estats cristians sobre els turcs a la batalla de Lepant (1571) va significar la fi de la supremacia turca al Mediterrani, tot i que el 1644 els turcs aconseguiren Creta. El 1669 Venècia perdé Càndia, però el 1694 l'almirall venecià Francesco Morosini obtingué una clara victòria sobre els otomans. S.-J. GÓMEZ I J. M. SANET I JOVÉ. *La gent de mar de Tarragona: segle XVII*. Silva, Tarragona 2014, 81.
- [16] A. CAPDEVILA MUNTADAS. *Pagesos, mariners i comerciants a la Catalunya litoral. El Maresme a l'època moderna*. Tesi de doctorat. Departament d'Història Moderna. Universitat de Barcelona, Barcelona 2004.
- [17] L. FERRER. «Una revisió del creixement demogràfic...», *op. cit.*, 17.
- [18] J. DANTÍ. «La diversidad agraria en la España Moderna:

- campo, campesinos y actividades productivas». A: *Campo y campesinos en la España Moderna. Culturas políticas en el mundo hispano*. Fundación Española de Historia Moderna, Madrid 2012, 153-179.
- [19] Entre els anys 1596-1606 i 1656-1672, la vinya a Mataró s'incrementà el 300 %. J. GIMÉNEZ BLASCO. *Mataró en la Catalunya del segle XVII. Un microcosmos en moviment*. Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró 2001.
- [20] A. CAPDEVILA MUNTADAS. *Pagesos, mariners i comerciants...*, *op. cit.*, 205.
- [21] A partir dels anys seixanta i fins al principi dels noranta del Set-cents, dos mercats s'havien mostrat molt dinàmics en les compres d'aiguardents catalans: d'una banda i principalment, el mercat francès, i de l'altra, el mercat colonial americà: F. VALLS. «El paper de les exportacions vitícoles de les relacions exteriors de l'economia catalana 1672-1869». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 12 (2001), 161-172.
- [22] P. GIFRE. *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (Vegueria de Girona, 1486-1730)*. Fundació Noguera, Barcelona 2012, 357-389.
- [23] G. RAMON. *El crèdit a la Catalunya...*, *op. cit.*, 16.
- [24] A. COMPTE. «Els cortals de Castelló d'Empúries en la baixa edat mitjana». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], vol. 38 (2005), 69.
- [25] Per a aquesta descripció, vegeu P. GIFRE. *Els senyors útils i propietaris de mas...*, *op. cit.*, 320.
- [26] A. COMPTE. «Els cortals de Castelló d'Empúries...», *op. cit.*, 60.
- [27] A. FERRANDO I ROIG. *Les sendes dels bandolers...*, *op. cit.*
- [28] O. MARTÍN i E. GALLART. «Els sistemes defensius de la costa catalana contra la pirateria i el corsarisme (XVI-XVIII)». *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, núm. 7 (1988), 225-240; J. NOGUER GÓMEZ. «Les torres de vigilància i de defensa de la Costa Brava». *Revista de Girona*, núm. 116 (1986), 271-280.
- [29] Una part important dels pobles es formaren sobretot al segle XVIII, però iniciaren el procés el segle XVII: A. SERRA I CLOTA. «La memòria d'un poble...», *op. cit.*; X. JORBA. *Òdena: segles...*, *op. cit.*, 480 i seg.
- [30] A. SERRA I CLOTA. «El vi, la seva importància i la seva elaboració entre el s. XIII-XVI a la Catalunya Central». A: E. GIRALT (coord.). *III Col·loqui d'Història Agrària sobre mil anys de producció, comerç i consum de vins i begudes alcohòliques als Països Catalans*. Vol. 2. Universitat de Barcelona, Barcelona 1993, 281-298.
- [31] «Desde entonces y hasta la llegada de la filoxera la viña caracterizaba una parte del paisaje rural catalán, al mismo tiempo que su abastecimiento de grano dependía de otras comarcas»: J. DANTÍ. «La diversidad agraria en la España Moderna...», *op. cit.*
- [32] Francesc Valls considera que durant el cicle de l'aiguardent s'havia passat per dues fases pel que respecta a les contrapartides comercials de les exportacions vitícoles: 1) En la primera, predominaven els tèxtils: teixits de llana, de lli o, fins i tot, indians, és a dir, els teixits de cotó.
- 2) En una segona fase, que s'inicià als anys seixanta del segle XVIII, foren els teixits de lli semiacabats. Vegeu F. VALLS. *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Eumo, Vic 2004.
- [33] F. VALLS. *La Catalunya atlàntica...*, *op. cit.*
- [34] Tal com s'ha apuntat, la rabassa morta era un contracte de plantació de vinya o d'altre arbustiu de secà gairebé indefinit mentre no morissin els ceps. Però, en canvi, per als propietaris era una simple parceria de llarga durada. Fou aquesta doble interpretació la que provocà els disturbis.
- [35] A. SERRA i CLOTA. «Anàlisi de la construcció del maso en Catalunya, del libro: *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, de M. Agustí (1617)». A: S. HUERTA (coord.). *Actas del Séptimo Congreso Nacional de Historia de la Construcción*. Vol. 2. Instituto Juan de Herrera, Madrid 2011, 1339-1348.
- [36] L. FERRER. «Una revisió del creixement demogràfic...», *op. cit.*
- [37] R. GARCIA-ORALLO. «La gran propiedad endeudada: decadencia, continuidad y recomposición de las élites rurales catalanas a finales del siglo XIX». A: *XIV Congreso Internacional de Historia Agraria* (Badajoz, 7-9 de novembre de 2013), 29 p.
- [38] F. VALLS. *La Catalunya atlàntica...*, *op. cit.*, 14.
- [39] A l'inici del segle XX, el marquès de Robert era el propietari de diversos masos a la plana, entre els nuclis de Torroella de Montgrí i l'Estartit (Torre Bagura, Mas Cassà, Mas Ral, la Galera i Mas Boixó). L'any 1912 n'inicià un procés de reestructuració que comportà la construcció de vuit masos nous, coneguts com els masos nous d'en Robert. Aquesta actuació fou una de les darreres grans transformacions agrícoles, socials i arquitectòniques de la plana. La casa que havia estat dels senyors de Gelida a finals del segle XVIII i principi del XIX es vengué en parts a diferents nous propietaris: la Talaia, masoveria o propietat independent (segle XIX), que depenia de can Batllell; can Migrat (segle XIX), que és una segregació de can Voltà, i ca l'Altimires (segle XIX), als Leblond, que compraren també el castell, Ca n'Oller dels Tarongers (segle XIX), que era una segona residència dels Oller de la Muntanya.
- [40] R. GARCIA-ORALLO. *La gran propiedad endeudada...*, *op. cit.*
- [41] A. BALCELLS. *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936)*. Nova Terra, Barcelona 1968. La segona edició és del 1983.
- [42] C. SOBREVILA. «Els indians catalans». A: *RE, Revista de pensament i opinió*, Fundació Catalunya-Amèrica, Barcelona 2008, 44-45.
- [43] Ara, molt reformada, acull la Casa de Cultura de l'Ajuntament de Calafell; vegeu el web de l'Ajuntament de Calafell.
- [44] A l'inici del segle XX, el marquès de Robert és el propietari de diversos masos a la plana, entre els nuclis de Torroella de Montgrí i l'Estartit, com el Mas Llorers. És una masia construïda a començament del segle XX dins la

propietat del Mas Ral (Torre Bagura, Mas Cassà, Mas Ral, la Galera i Mas Boixó); vegeu J. SERRA I GIRONELLA i A. ROVIRAS i PADRÓS. «Els masos nous d'en Robert». *Plecs d'Història Local*, núm. 148 (febrer 2013). A Gelida, s'experimenta un procés semblant: R. ROVIRA. «Inventa-

ri de les masies de Gelida». *Paratge*, núm. 7 (1996). També a Maçanet de la Selva, el resultat de la partició de les terres de la Torre de Marata s'ha estudiat a *El nostre poble de pagès*. Taller d'història de Maçanet, Maçanet de la Selva 1988.

NOTA BIOGRÀFICA

Assumpta Serra és doctora en història medieval per la Universitat de Barcelona. Del 1983 al 2003 exercí de professora d'història medieval de la Facultat de Geografia i Història de la mateixa universitat. Amb una visió total de la història, ha utilitzat la documentació escrita i l'arqueològica per a l'anàlisi de l'evolució de la masia i del món rural (economia i societat, com els remences) a Catalunya entre els segles XI i XVIII. Actualment és la coordinadora de la Secció d'Història Rural de la ICEA-IEC, on ha format un grup interdisciplinari que ha organitzat el I Congrés del Món de la Masia (Barcelona, 11-13 març 2015).